

Izvenzmalnost kot semantična kategorija v odvisnih stavkih¹

Gašper Ilc*

Andrej Stopar**

Addio, del passato bei sogni ridenti.

za M. in G.

Izveček

Prispevek je osredinjen na izražanje izvzemalnosti v podredno zloženih povedih s podarkom na odvisnikih, ki jih uvaja *razen* v kombinaciji z vezniki, tj. *razen če*, *razen ko*, *razen kadar*, *razen kjer*, *razen kamor* in *razen da*. Ti odvisniki nazorno pokažejo, da v podrednih razmerjih težko ločimo izvzemalnost od drugih prislovnih pomenov, saj običajno prihaja do zlitja pomenov s pogojnostjo, časovnostjo in primerjavo oz. omejenostjo. Korpusna obravnava zadetkov z večbesednimi vezniki z *razen* predstavi njihovo pogostnost in obravnava njihovo rabo z vidika zanikanja v nadrednem in podrednem stavku, tipa zanikanja (pravi oz. pleonastični), skladijske vpetosti odvisnika in pojavitev opazovanih odvisnikov v pogojnem naklonu.

Ključne besede: izvzemalnost, odvisniki, pleonastično zanikanje, skladijska, medjezikovna primerjava

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, gasper.ilc@ff.uni-lj.si.

** Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, andrej.stopar@ff.uni-lj.si.

1 Prispevek je nastal v sklopu raziskovalnega programa št. P6-0218, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Abstract – Exceptives as a Semantic Category in Dependent Clauses

The paper focuses on exceptive expressions in subordination with an emphasis on dependent clauses introduced by the Slovenian particle *razen* (Eng. ‘except’) in combination with several conjunctions, i.e., *razen če*, *razen ko*, *razen kadar*, *razen kjer*, *razen kamor* and *razen da*. Such clauses illustrate that it is difficult to distinguish the exceptive meaning from other adverbial meanings, since it typically involves fusion with conditionality, temporality, and comparison or limitation. The corpus study of clauses containing multiword conjunctions with *razen* presents their frequency and discusses their use in terms of negation in superordinate and subordinate clauses, type of negation (clausal or pleonastic), syntactic integration, and co-occurrence with the conditional mood.

Keywords: exceptives, subordinate clauses, pleonastic negation, syntax, cross-linguistic comparison

1 Uvod

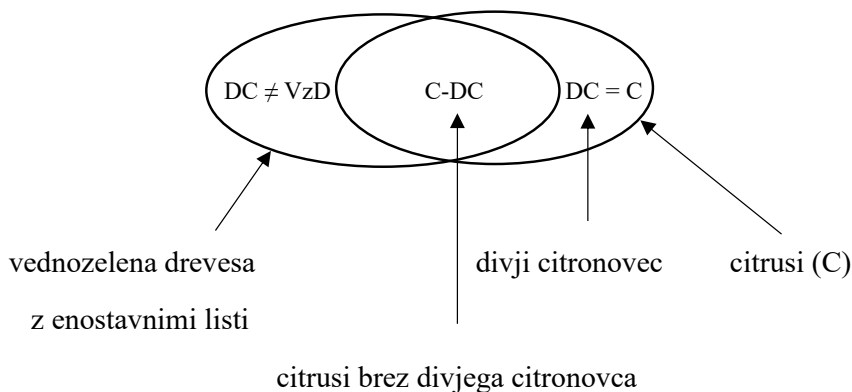
Izvezalnost je semantična kategorija, ki se nanaša na pomensko izvzemanje oz. izločitev manjšega dela iz večjega dela točno določene množice (1). V splošnem jezikoslovju sodijo izvzematne strukture med boljše preučevane jezikovne pojave (mdr. Keenan in Stavi 1986; Hoeksema 1987 in 1990; von Stechow 1993 in 1994; Moltmann 1995; García Álvarez 2009; Gajewski 2008 in 2013; Vostrikova 2019), za katere se je uveljavilo, da vključujejo naslednje tri inference: (i) zmanjšanje množice (angl. *domain subtraction*), (ii) omejevalna pomenska posledica (angl. *containment entailment*) in (iii) nikalna pomenska posledica (angl. *negative entailment*). Če ponazorimo na primeru (1a):

- (i) zmanjšanje množice: *vsi citrusi, ki niso divji citronovec, so vednozeleno drevesa z enostavnimi listi* (C-DC);
- (ii) omejevalna pomenska posledica: *divji citronovec je citrus* (DC = C);
- (iii) nikalna pomenska posledica: *divji citronovec ni vednozeleno drevo z enostavnimi listi* (DC ≠ VZD).

Opisani postopek je grafično predstavljen v diagramu (1b).

(1) a) *Vsi citrusi razen divjega citronovca so vednozeleno drevesa z enostavnimi listi.*²

b)

Nadalje, von Fintel (1993) na osnovi testa, ki ga razvije Horn (1989: 346), dokazuje, da se izvzemalne zgradbe lahko pojavljajo zgolj s tistimi izrazi, ki vsebujejo univerzalni kvantifikator in ne eksistencialnega (2). Ta zaključek potrjujejo tudi raziskave drugih, zgoraj omenjenih avtorjev.³

(2) a) *{All/*Most/*Some/None} of my friends but Chris* Horn (1989: 346)

'Vsi moji prijatelji/Večina mojih prijateljev/Nekaj mojih prijateljev/noben moj prijatelj razen Chrisa'

b) *Every student but John attended the meeting.* von Fintel (1993: 131 (24a))

'Vsi študenti razen Johna so prišli na sestanek.'

c) **Most students but Tom and John attended the meeting.*

von Fintel (1993: 132 (25b))

'Večina študentov razen Toma in Johna je prišla na sestanek.'

2 Vsi slovenski primeri v prispevku, razen če ni navedeno drugače, so vzeti iz referenčnega korpusa Gigafida v2.0 prek orodja *Sketch Engine*.

3 Korpusni podatki kažejo, da podobno velja tudi za slovenščino, čeprav lahko najdemo tudi primere, pri katerih izvzemalnost ni vezana na univerzalni kvantifikator:

(i) *Res je, da so nekateri mladi igralci razen Škarabota, ki je tokrat prvič dobil pravo priložnost, že igrali v prejšnji sezoni.*

(ii) *Večina evropskih držav, razen Portugalske in Grčije, je že ratificirala slovenski pridružitveni sporazum z EU.*

d) **Several girls except Mary and Ann were there.*

Vostrikova (2019: 2, (8))

'Nekaj deklet razen Mary in Ann je bilo tam.'

V slovenščini izvzemalnost kot semantična kategorija še ni dobila podrobnejše razčlenbe. Toporišič (1992: 70) definira izvzemanje kot »/t/o, da se manjši del neke množice ne zajame. V priredju se izraža z veznikom *samo, le /.../*. V podredju/podrednosti se to izraža z *razen /.../*, tudi *izvzemaški*«. Gabrovšek in Žele (2019: 503) izpostavita, da gre pri izvzemalnosti za sicer dva ločena pomena, in sicer izvzemanje in dodajanje izjeme, ki pa ju je »problematično in težko razlikovati«. V Slovenski slovnici (Toporišič 2000) je izvzemalnost obravnavana trikrat, in sicer pri klasifikaciji členkov (op. cit.: 448), v skupini lastnostnih odvisnikov (op. cit.: 643) in kot posebna podvrsta protivnega priredja (op. cit.: 651–2). Gabrovšek in Žele (2019: 503 in 505) obravnavata izvzemalni pomen zgolj na podredni ravni, ko opisujeta izvzemalni odvisnik kot podtip prislovnodoločilnega odvisnika načinovnih razmerij.

Za boljši pregled in obravnavo izvzemalnosti je treba na začetku podrobneje določiti slovenske strukture, ki jih lahko obravnavamo kot izvzemalne. Če začnemo s členki, Toporišič (2000: 448) za zglede izvzemalnih členkov našteje členke *le, samó, edino, komaj, vsaj* in navede zgled *Prišli so le/samo/edino/komaj/vsaj trije*. O izvzemalnem pomenu lahko zagotovo govorimo pri členkih *le, samo* in *edino*, saj poved *V sobi je bil le/samo/edino Peter* sporoča troje: (i) od vseh možnih oseb je bil v sobi le Peter (zmanjšanje množice), (ii) Peter je bil v sobi (omejevalna pomenska posledica) in (iii) v sobi ni bilo nikogar drugega razen Petra (nikalna pomenska posledica). Vsi našteti izvzemalni členki pa se med drugim tudi navezujejo na govorčevo presojevanje in bi jih tako bilo mogoče obravnavati tudi z vidika presojevalnih členkov. Če tako primerjamo povedi v (3), vidimo, da se razlikujejo tudi v govorčevem odnosu do propozicije: če je poved (3a) zaradi neprisotnosti členska pomensko najbolj nevtralna, v (3b) govorec z dodanim členkom *le* presoja, da je število tri (pre)nizko, medtem ko v (3c) s členkom *skoraj* izraža bolj pozitiven odnos do števila treh udeležencev.

(3) a) *Prišli so trije.*

b) *Prišli so le trije.*

izvzemalni členek

Toporišič (2000: 448)

c) *Prišli so skoraj trije.*

presojevalni členek

prim. Toporišič

(2000: 448)

Izvezemanje lahko izražamo tudi v priredju z veznikom *le* (Toporišič 2000: 652), pri čemer pogosto pride do izpusta v drugem prirednem stavku (4a). V takšnem razmerju lahko tudi izpade veznik *le* (4b). Avtor klasificira tovrstno izvzemalno priredje kot podtip protivnega priredja (poleg kontrasta, nasprotja in zamenjave).

(4) a) *Ves razred se je namenil izogniti šolski nalogi, le jaz ne.*

→ *Ves razred se je namenil izogniti šolski nalogi, le jaz se nisem namenil izogniti šolski nalogi.*

b) *Kokoška Justi trpi, ker imajo vse druge kure piščančke, (le) ona ne.*

Kot izvzemalne odvisnike Toporišič (2000: 643) obravnava odvisnike z vezniki *le da ne* in *samo da ne*, za katere trdi, da so pretvorljivi v protivno priredje, torej *Prišli so vsi, le da ne tudi prostovoljno* se parafrazira kot *prišli so vsi, vendar ne prostovoljno*. Takšna razčlemba je pričakovana, saj sledi avtorjevi (2000: 652) obravnavi izvzemalnosti kot podvrsti protivnega priredja. Kljub temu je treba izpostaviti, da pri povedih z vezniki *le da ne* in *samo da ne* ne prihaja do izvzemalnega pomena v smislu izvzemanja iz določene množice ali dodajanja izjeme. V povedi *Prišli so vsi, le da ne tudi prostovoljno* gre pri odvisniku verjetno bolj za načinovni pomen, kar je tudi mogoče razbrati iz razlage, ki jo ponujata Gabrovšek in Žele (2019: 503) s pretvorbo odvisnika v prislov *neprostovoljno*. Poleg veznikov *le da ne* in *samo da ne* Toporišič (2000: 643) ter Gabrovšek in Žele (2019: 503) pri izvzemalnih odvisnikih navajajo še kombinacije vezniško rabljenega členka *razen* z veznikoma *ko* in *kadar*, torej *razen ko* in *razen kadar*. V teh primerih dobimo izvzemalni pomen ravno zaradi prisotnosti členka *razen*, ki je v slovenščini pogosto rabljen leksem z eksplicitnim izvzemalnim pomenom. Veznikom *razen ko* in *razen kadar* moramo dodati še druge kombinacije z *razen*, ki jih najdemo v korpusu Gigafida v2.0: *razen če*, *razen da*, *razen kadar*, *razen kamor* in *razen kjer*. V vseh teh primerih pa gre za kombinirane pomene – pomen izvzemalnosti in pogojnosti (*razen če*, *razen kadar*, tudi *razen ko*), izvzemalnosti in časovnosti (*razen kadar*, *razen ko*), izvzemalnosti in krajevnosti (*razen kamor* in *razen kjer*) ter izvzemalnosti in primerjave oz. izražanja omejenosti (*razen da*).

Pri odvisnikih z *razen* (5) lahko opazimo izvzemanje na ravni propozicij: propozicija odvisnika izvzema situacije oz. dodaja izjeme, za katere ne velja propozicija glavnega stavka.

(5) a) *Zato so kraji na ali ob ekvatorju zelo vroči, razen če ležijo visoko nad morjem.*

b) *Zaupam v svoje pevce in njihovo pripravljenost, razen kadar nam zmanjka časa za piljenje.*

- c) *Vse količine so v dekagramih, razen kjer je to posebej označeno.*
 d) *Nič ne morete storiti, razen da svojega malčka zavarujete pred vrstniki.*

Če primerjamo razčlemba izvzemalne strukture (1a) s podredno zloženo povedjo (5a), lahko vidimo, da (5a) vključuje vse tri omenjene inference, značilne za izvzemalnost:

- (i) *zmanjšanje množice: vsi kraji na ali ob ekvatorju, ki ne ležijo visoko nad morjem, so zelo vroči;*
 (ii) *omejevalna pomenska posledica: kraji na ali ob ekvatorju, ki ležijo visoko nad morjem, sodijo med ekvatorske kraje;*
 (iii) *nikalna pomenska posledica: kraji na ali ob ekvatorju, ki ležijo visoko nad morjem, niso zelo vroči.*

Na enak način lahko razložimo tudi razmerje med glavnim in odvisnim stavkov v preostalih primerih (5b–d).

Prispevek je v nadaljevanju osredinjen na izražanje izvzemalnosti v podredno zloženih povedih s poudarkom na odvisnikih, ki jih uvaja *razen* v kombinaciji z drugimi vezniki, saj pregled odvisnikov z izvzemalnim pomenom pokaže, da je nemogoče obravnavati izvzemalnost v podredju kot samostojno kategorijo.⁴

SSKJ² navaja, da se členek *razen* v vezniški rabi navadno pojavlja skupaj z nikalnico. Nikalnica je lahko v glavnem ali odvisnem stavku (6a,b). Kadar se pojavlja v glavnem stavku, ima vlogo stavčnega zanikanja (6a), medtem ko je v odvisniku lahko rabljena tudi pleonastično (6b). Takšna raba je zanimiva z medjezikovnega vidika, saj gre za pojav, ki je značilen za jezike z nikalnim ujemanjem, npr. v romanski in slovanski jezikovni skupini (gl. npr. Zovko Dinković in Ilc 2017, Margulis 2018). S pomočjo korpusnih podatkov (referenčni korpus Gigafida v.2.0) v prispevku raziščemo pogostnost pleonastičnega zanikanja in njegovo zamenljivost s trdilno glagolsko obliko.

- (6) a) *Ničesar ni vedel o kraju, razen da ga je ocenil kot pravo mesto za opazovanje.*
 b) *Občina se ustanovi z zakonom, razen kadar ustavno sodišče (ne) določi drugače.*

4 Tudi sicer v slovenščini izvzemalno razmerje ni vezniško specializirano (Žele 2021, osebna komunikacija).

2 Izvzemalnost v slovenskih odvisnikih

Preden analiziramo rabo in značilnosti posameznih odvisnikov, ki jih uvaja sestavljeni večbesedni vezniki z *razen*, si oglejmo nekaj skupnih značilnosti. Prvič, z vidika pomena velja izpostaviti, da so pojav členka *razen* pomensko vpliva na celotni odvisnik in ne zgolj na veznik, ki mu sledi, kar se kaže v dejstvu, da izpust členka ni mogoč (7a); tako gre dejansko za kombiniran prislovni pomen. S tega vidika je smiselno obravnavati kombinacijo členka *razen* in drugega veznika kot sestavljen večbesedni podredni veznik, torej *razen kadar* enako kot npr. *medtem ko* in *namesto da*. Drugič, odvisniki, ki jih uvajajo sestavljeni vezniki z *razen*, kažejo tri različne skladijske vpetosti. V primerih, kot je (7a), gre za čisti prislovnodoločilni družljivi odvisnik,⁵ ki pomensko dopolnjuje, v tem primeru sicer omejuje, pomen glavnega stavka (prim. Gabrovšek in Žele 2019: 497). Čeprav pomensko razmerje med stavkoma/povedma v (7b,c) ostaja enako kot v (7a), postaja njuna skladijska soodvisnost še bolj razrahljana, kar se odseva tudi v rabi ločil. Če gre pri (7c) za primer razdruženega podredja, (7b) označuje prehod med družljivim in razdružljivim odvisnikom, saj je odvisnik v (7b) še skladijsko del podredja, vendar raba pomišljajev že nakazuje delno razdruženost. S pomenskega/pragmatičnega vidika, v primerih (7b,c) odvisnik podaja govorčev komentar oz. nudi njegovo dodatno pojasnilo h glavnemu stavku. Za lažje ločevanje struktur (7b,c) strukture, kot je (7b), imenujemo delno razdruženi odvisniki oz. delno razdruženo podredje, in strukture, kot je (7c), razdruženi odvisniki oz. razdruženo podredje.

- (7) a) *Telo pijavk je prej ploščato kot valjasto, razen kadar so polne zaužite krvi.*
 → ≠ *Telo pijavk je prej ploščato kot valjasto, kadar so polne zaužite krvi.*
 → = *Telo pijavk je prej ploščato kot valjasto, vendar (le) kadar niso polne zaužite krvi.*
- b) *Nenavadni glavni liki so – razen kadar si drug drugega ne privoščijo za malico – simpatična in zgovorna žuželkasta bitja.*
- c) *Od 16. junija naprej sta bila torej neločljiva. Razen kadar je moral Joyce na službeno pot.*

5 Žele (2016) jih imenuje tudi nepravilni prislovnodoločilni odvisniki.

S pomočjo korpusa Gigafida v2.0 v orodju *Sketch Engine* smo preverili pogostnost in rabo odvisnikov z večbesednimi vezniki z *razen*. Za posamezni večbesedni veznik smo ročno pregledali vzorec 300 konkordanc, razen za veznika *razen kjer* in *razen kamor*, pri katerih je število zadetkov manjše od 300. Pri obravnavanih primerih smo opazovali zanikanje v nadrednem in podrednem stavku, tip zanikanja (pravi/pleonastični), skladijsko vpetost odvisnika in so-pojavnost odvisnika s pogojnim naklonom.

2.1 Številčni podatki

Razpredelnica 1 prikazuje rezultate pregleda zadetkov iz korpusa Gigafida v2.0. Zanikanje v nadrednem in podrednem stavku je izraženo v odstotku vseh pregledanih zadetkov, medtem ko odstotek stavkov s pleonastičnim zanikanjem pomeni delež pleonastičnega zanikanja med vsemi zanikanimi podrednimi stavki. Odstotka združenih zgradb in pogojnega naklona sta izražena po njihovem deležu med vsemi zadetki.

Razpredelnica 1: Številčni podatki iz korpusa Gigafida v2.0

	Število zadetkov	Zanikanje v nadrednem stavku (%)	Zanikanje v odvisnem stavku (%)	Pleonastično zanikanje v odvisnem stavku (%)	Razdružena zgradba (%)	Pogojni naklon (%)
razen če	13737	40	36	94	21	11
razen kadar	739	35	6	67	14	3
razen ko	723	54	2	17	15	1
razen kamor	1	0	100	0	0	0
razen kjer	33	33	0	0	12	3
razen da	1454	74	3	0	9	6

Podatke za posamezni sestavljeni veznik natančneje razčlenimo in komentiramo v razdelkih, ki sledijo.

2.2 Izvzemalnost v pogojnih odvisnikih: *razen če*

Odvisniki, ki jih uvaja *razen če*, so pomensko primerljivi z angleškimi izvzemalnimi pogojniki, ki jih uvaja veznik *unless* (8a). Ti odvisniki primarno nosijo pogojni pomen: glavni stavek (tj. konsekvens) je vedno resničen/neresničen, vse dokler je pogojnik (tj. antecedens) neresničen/resničen. Izvzemalnost se kaže v tem, da antecedens iz vseh mogočih okolij oz. situacij izvzema vsa tista,

za katera resnična vrednost konsekvensa ne velja: resnična vrednost konsekvensa se spremeni, če in samo če se uresniči antecedens. Dancygier (1985) na osnovi primerjalne analize poljskih in angleških izvzemalnih pogojnikov pokaže, da so ti odvisniki pretvorljivi v navadni pogojni odvisnik po korakih v (8b). Razčlemba Dancygier (1985) so prevzeli in nadgradili tudi drugi jezikoslovci (mdr. von Fintel 1992 ter Declerck in Reed 2000).

- (8) a) q razen če p → *Prices are net unless marked with an asterisk*.*⁶
           'Cene so neto, razen če so označene z zvezdico*.'
- b) (ne q) če p → *Prices are **not** net if marked with an asterisk*.*
           če ne p, q → *If **not** marked with an asterisk*, the prices are net.*
                           *If and only if **not** marked with an asterisk*, the prices are net.*

Na enak način lahko razčlenimo tudi slovenski primer (9a) s pretvorbo v (9b).

- (9) a) q razen če p → *Njeni nasveti so dobrodošli, razen če vam namesto kozmetične obdelave vsiljuje le preparate.*
- b) (ne q) če p → *Njeni nasveti **niso** dobrodošli, če vam namesto kozmetične obdelave vsiljuje le preparate.*
- če ne p, q → *Če vam namesto kozmetične obdelave **ne** vsiljuje le preparatov, so njeni nasveti dobrodošli.*
                           *Če in samo če vam namesto kozmetične obdelave **ne** vsiljuje le preparatov, so njeni nasveti dobrodošli.*

Strogo gledano, povedi v (8b) in (9b) niso čisti semantični ustrezniki povedma (8a) in (9a), saj ne vključujejo eksplicitno izraženega izvzemanja, vendar tudi v teh primerih prihaja do neleksikalno izraženega izvzemanja, prek t. i. procesa krepitve pogojnega pomena (angl. *conditional perfection*, Geis in Zwicky 1971). Ta proces si lahko ogledamo na primeru (10a), pri katerem pride pri interpretaciji poleg pomena implikacije (10b) še do inference (10c). Ko oba pomena združimo s konjunkcijo (10d), dobimo pomen ekvivalence (10e). Na

6 Vsi angleški primeri v prispevku, razen če ni navedeno drugače, so vzeti iz referenčnega korpusa BNC prek orodja *Sketch Engine*.

ta način pragmatično okrepimo antecedens tako, da postane edini pogoj za (ne)uresničitev konsekvensa (prim. (10e) z (8b) in (9b)).

(10) a) *If John leans out of that window any further, he'll fall.* Geis in Zwicky (1971: 61, (1))

'Če se bo John še malo bolj nagnil skozi okno, bo padel.'

b) $p \Rightarrow q$ *Če se bo John še malo bolj nagnil skozi okno, bo padel.*

c) $\sim p \Rightarrow \sim q$ *Če se John ne bo bolj nagnil skozi okno, ne bo padel.*

d) $(p \Rightarrow q) \wedge (\sim p \Rightarrow \sim q)$

e) $(p \Leftrightarrow q)$ *John bo padel, če in samo če se bo bolj nagnil skozi okno.*

Posebnost slovenskih odvisnikov z *razen če*, ki jim sledi nikalnica, se kaže v tem, da nikalnica lahko izraža pravo zanikanje (tj. z nikalnim pomenom (11a)), lahko pa je rabljena tudi pleonastično (tj. brez nikalnega pomena) in jo je mogoče izpustiti (11b).

(11) a) *Že prej smo bili na repu, ker manj kot ene osebe ne moreš imeti, razen če nimaš nikogar.*

b) *Sploh pa ne dajajte podatkov po telefonu, razen če osebe ne poznate.*

Korpusni podatki pokažejo, da *razen če* dosega največjo pogostnost med obravnavanimi večbesednimi vezniki (13.737 zadetkov). Pregled naključnega vzorca 300 povedi potrди, da so stavki z *razen če* pogosto zanikani (36 %), in pokaže, da je to zanikanje skoraj vedno pleonastično (94 %). Zanikanje je sicer pogosto tudi v nadrednih stavkih (40 %), vendar v distribuciji negacije v nadrednih in podrednih stavkih ni zaznati posebnih vzorcev.

Korpusni primer (12a) ponazori zanikanje v stavku z *razen če* in v njem nadrednem stavku. Zanikanje za *razen če* je pleonastično, kar pomeni, da ima enako sporočilo kot *razen če je povzročitelj nesreče pripravljen tudi plačati stroške varovanja*. Primer (12c) je eden od le sedmih primerov z zanikanjem za opazovanim veznikom, ki ni pleonastično (brez zanikanja se pomen torej spremeni: *razen če si za naša gosta povedal Jedu*).

- (12) a) *Tega ne smemo storiti, razen če ni povzročitelj nesreče pripravljen tudi plačati stroške varovanja.*
- b) */.../ Anglijo je zapustil februarja, deklica pa se je rodila julija; razen če z Anne ni imel odnosov že dolgo pred odhodom, kot je bilo očitno, da /.../*
- c) */.../ Glede na to, da imaš tudi ti svoje skrivnosti, se mi je zdelo, da bomo tako obdržali vse skrivnosti lepo na kupu.« »Razen če za naša gosta nisi povedal Jedu, ampak komu drugemu. Konec koncev je Jed to že vedel, torej ni bila zanj nobena skrivnost /.../*

Povedi v (12) izpričajo tudi razliko v skladijski vpetosti v stavkih, uvedenih s sestavljenim veznikom *razen če*. Medtem ko (12a) izraža prislovnodoločilni pomen izvzemanja, ki dopolnjuje glavni stavek, je skladijska povezava med stavkom z *razen če* v (12b) in predhodnim stavkom bolj razrahljana – primer uvrščamo v kategorijo delno razdruženih odvisnikov. V primeru (12c) pa je stavek s sestavljenim veznikom od osnovnega sporočila ločen s končnim ločilom, kar ga uvršča med razdružene odvisnike. Razdruženih zgradb, kot sta v (12b,c), je v obravnavanem vzorcu več kot petina (21 %).

V vzorcu korpusnih primerov z *razen če* je opazen tudi delež stavkov, ki vsebujejo členek *bi*, s katerim je izražen pogojni naklon (11 %) – primerjalno nekoliko večjo pogostnost pogojnega naklona v tej skupini (gl. razpredelnico 1) povezujemo s kombiniranim pomenom veznika *razen če* (izvzemalnost in pogojnost). Ker pa je členek *bi* mogoče izpustiti, ne da bi bistveno spremenili pomen, ga lahko interpretiramo tudi kot odraz piščeve vljudnosti. Primera (13) ponazorita, da stavki s členkom *bi* lahko izražajo različne stopnje uresničljivosti pogoja: uresničljiv pogoj ponazarja primer (13a), neuresničljivega pa primer (13b).

- (13) a) *V pismu o nameri je zapisano, da delavcev ne bodo odpuščali, razen če bi jim našli drugo zaposlitev.*
- b) *Nemogoče bi bilo ustvariti sedem popolnoma novih oseb, razen če bi se preselili na drug konec sveta.*

2.3 *Izvenzemalnost v časovnih/pogojnih odvisnikih: razen kadar in razen ko*⁷

Časovni odvisniki so včasih pomensko zelo blizu pogojnim odvisnikom (Toporišič 2000: 645, prim. tudi Gabrovšek in Krvina 2020). To je še posebej opazno pri izražanju (pomožno) uresničljivega pogoja. Pri tem velja upoštevati semantično (tj. vsebinsko) razmerje med glavnim in odvisnim stavkom (prim. Žele 2016: 92, op. 17) in ne klasifikacije zgolj vezati na posamezni veznik. Najbližje po pomenu sta si sestavljena veznika *razen če* in *razen kadar*, saj se pojavljata v istih kontekstih, na primer v zakonodaji (14a,b); ravno tako v odvisnikih z *razen ko* lahko opazimo rabo pleonastičnega zanikanja. S tega vidika bi bilo smiselno klasificirati odvisnike z *razen kadar* kot pogojne in enako tudi nekatere odvisnike z *razen ko*. Podobno razmerje lahko opazimo tudi v angleških odvisnikih, pri katerih sicer dominantno časovni veznik *when* uvaja odvisnike uresničljivega pogoja (14c).

(14) a) *Občina se ustanovi z zakonom, razen kadar ustavno sodišče (ne) določi drugače.*

b) *Pravice iz 16. do 22. člena tega zakona ne gredo predsedniku republike, ki mu je prenehala funkcija po 109. členu ustave, razen če ustavno sodišče z odločbo o odvzemu funkcije glede posameznih ali vseh pravic (ne) odloči drugače.*

c) *When heat is applied it will produce greater volumes of condensation.*

'Ko/Kadar/Če se doda toplota, bo nastala večja količina kondenzacije.'

Korpusni podatki za *razen kadar* pokažejo manjšo pogostnost kot za *razen če* (739 zadetkov v korpusu Gigafida v2.0). S pomočjo vzorca 300 primerov smo ugotovili, da je zanikanje za *razen kadar* redko (6 %), večinoma pleonastično (67 %). Zanikanje je razmeroma pogosto v nadrednih stavkih (35 %). Vzorednice med *razen ko* in *razen kadar* nakazujejo, da je pomensko razmerje pogojnosti tu še vedno prisotno, vendar v manjši meri.

Vzorednice z veznikom *razen če* najdemo tudi z vidika skladijske vpetosti stavkov z *razen kadar*. V 14 % primerov se pojavljajo kot (delno) razdružene

7 Nekateri avtorji (prim. Margulis 2018) analizirajo časovne odvisnike z veznikom *dokler*, ki mu sledi pleonastično zanikanje, kot primer kombiniranega časovnega in izvzemalnega pomena (za podrobnejši pregled problematike gl. mdr. Ilč in Zovko Dinković 2019).

zgradbe, ki so od preostanka povedi ločene z oklepaji, pomišljaji ipd. Členek *bi* vsebujejo 3 % primerov iz korpusnega vzorca. Oboje ponazarjamo v (15).

(15) /.../ *potem taka ureditev najbrž ne more biti ustavno sporna – razen kadar bi zapoved enakomerne teritorialne zastopanosti izhajala že iz ustave.*

Večbesedni veznik *razen ko* se v korpusu pojavi 723-krat. Vzorčni primeri kažejo, da se veznik redko pojavi ob zanikanju (2 %), vendar je zanikanje zelo pogosto v nadrednih stavkih (54 %), gl. (16a). Podobno kot drugi vezniki v dosedanji razpravi se z vidika skladske vpetosti pojavlja v (delno) razdruženih povedih (15 %, gl. (16b)), redkeje pa tudi v kombinaciji s členkom *bi* (1 %, gl. (16c)).

(16) a) /.../ *izvršitelji načeloma ne sodelujemo pri dražbah nepremičnin, razen ko nepremičnina ni vpisana v zemljiško knjigo.*

b) /.../ *so se tamkajšnji prebivalci ustrašili bolezni norih krav oziroma njene človeške različice. Razen ko gre za klobase.*

c) /.../ *ima bolnik pravico zavrniti predlagani medicinski poseg oziroma zdravstveno oskrbo, razen ko bi to ogrozilo njegovo življenje ali bi huje ogrozilo zdravje drugih.*

Povezavo veznika *razen ko* s pleonastičnim zanikanjem in s pomenom pogojnosti nakazuje en sam primer iz vzorca, gl. (17).

(17) *Sam tudi izbira pot, po kateri dokazuje skladnost – razen ko mu modulov in vključitev posebnega certifikacijskega organa ne predpiše direktiva sama.*

Kljub zgornjemu primeru sklepamo, da odsotnost (pleonastičnega) zanikanja med korpusnimi podatki nakazuje, da *razen ko* izraža predvsem časovna razmerja. Takšen pomen ponazarjamo v (18), pri čemer privzemamo, da je mogoče sporočilo *razen ko je opravljal službo* razumeti kot *razen v času, ko je opravljal službo* ....

(18) *Nikoli ni hodil na univerzo, razen ko je opravljal službo hišnika in pomival tla na tehniški fakulteti.*

2.4 *Izuzemalnost v krajevnih odvisnikih: razen kamor, razen kjer*

Odvisniki, ki jih uvajata *razen kamor* in *razen kjer*, so redki – z enim oziroma 33 zadetki v korpusu; omejeno število korpusnih zadetkov torej ne omogoča podrobnejše razčlenbe.

Primer v (19) predstavlja edini korpusni zadetek z večbesednim veznikom *razen kamor*, vendar menimo, da je tudi ta vprašljiv, saj je poved okorna – *razen kamor* se navezuje na glagol *nosi*, čeprav bi v odvisniku pričakovali rabo veznika *razen kjer* v navezavi s predložno zvezo *v skoraj vseh zveznih državah*. Primer ne vsebuje zanikanja, ne vsebuje členka *bi*, podredni stavek pa skladenjsko dopolnjuje glavnega.

(19) *V skoraj vseh zveznih državah lahko orožje nosi pri sebi, razen kamor to ni izrecno prepovedano.*

Triintrideset primerov z *razen kjer* ne vsebuje zanikanja v podrednem stavku, medtem ko je zanikanje prisotno v tretjini nadrednih stavkov, gl. (20a). Stavki z *razen kjer* se lahko pojavljajo tudi kot del razdruženega podredja (gl. 20b); prav tako lahko vsebujejo členek *bi* (gl. 20c).

(20) a) *Svojih virov večinoma ne navaja, razen kjer je to bistvenega pomena za razumevanje danega konteksta.*

b) *V večini primerov mislim, da tega v družini ni mogoče skriti. Razen kjer vladata silna odtujenost in močna ženina podrejenost.*

c) *Neposredno smo se takšnim ljudem oddolžili, kjer je bilo le mogoče, razen kjer bi bili s tem škodovali njim ali drugim.*

2.5 *Izvenzemalnost v primerjalnih odvisnikih oz. odvisnikih, ki izražajo omejenost: razen da*

Večbesedni veznik *razen da* se v korpusu Gigafida v2.0 pojavi 1454-krat. Med številčnimi podatki iz vzorca 300 primerov izstopa pogostnost zanikanja v nadrednih stavkih (74 %). Slednja ugotovitev kaže na to, da se sestavljeni veznik *razen da* rabi podobno kot veznik *kot* za izražanje omejenosti na določeno, navedeno, ko se pojavlja ob nikalnici (SSKJ², gl. kot², razlaga 5).

Zanikanje v odvisniku za *razen da* je redko (3 %): med osmimi primeri z zanikanjem ni nobenega pleonastičnega, gl. (21a). Korpusni podatki izpričajo tudi možnost skladijske funkcije (delno) razdruženega podredja (9 %, gl. (21b)) in redko pojavnost s členkom *bi* (6 %, gl. (21c)).

(21) a) *Milanič ni bil pripravljen govoriti o aferi Ibraimi, razen da za pokal ne računa nanj.*

b) */.../ pri tem ni razlike med izjavo zmagovalca smučarskih poletov in izjavo zmagovalca referendumu – razen da je posneti prvo zgolj bedasto, drugo pa bolj podrepniško.*

c) *Razočarano povesta, da organizatorji niso pripravljeni storiti ničesar, razen da bi jima predčasen odhod bogato zaračunali.*

3 Zaključek

Prispevek obravnava izražanje izvzemalnosti v odvisnikih, ki jih uvaja *razen* v kombinaciji z drugimi vezniki. S pregledom korpusnih podatkov pokaže, da izvzemalnosti ne moremo obravnavati kot samostojne kategorije, saj se pomen izvzemalnosti običajno kombinira s pomeni časovnosti, krajevnosti in primerjave oz. omejenosti.

Korpusna obravnava je preverila pogostnost in rabo odvisnikov z večbesednimi vezniki z *razen*. Pri tem smo opazovali zanikanje v nadrednem in podrednem stavku, tip zanikanja (pravi oz. pleonastični), skladijsko vpetost odvisnika in pojavitve odvisnika s pogojnim naklonom. Iz podatkov ugotavljamo naslednje:

- (i) Odvisniki, uvedeni z *razen če*, so najpogostejši; sledi sestavljeni veznik *razen da*, nato pa *razen ko* in *razen kadar*; veznika *razen kamor* in *razen kjer* sta redko v rabi.
- (ii) Zanikanje v nadrednem stavku je izpričano v vseh skupinah veznikov (izjema je *razen kamor*, pri katerem pa je v korpusu najti le en primer). Najpogosteje so zanikani nadredni stavki pred odvisnikom z *razen da* in *razen ko*. Izstopajočo pogostnost zanikanja ob vezniku *razen da* povezujemo z njegovim kombiniranim pomenom (izvzemalnost in izražanje omejenosti na določeno, navedeno).
- (iii) Pleonastično zanikanje je izjemno pogosto v odvisnikih, uvedenih z *razen če*, prisotno pa je tudi v odvisnikih z *razen kadar* in, opazno manj, z *razen ko*. Postopno upadanje deleža pleonastičnega zanikanja pri teh veznikih je vzporedno njihovi rabi za izražanje pogojnosti. Prispevek opozori tudi na nekatere vzporednice med angleščino in slovenščino pri izražanju pogojnosti.
- (iv) Sestavljeni vezniki se lahko pojavljajo ob členku *bi* za izražanje pogojnega naklona – takšni primeri so razmeroma redki, vendar se največkrat pojavijo v odvisnikih z *razen če*, kar povezujemo z njihovim izražanjem pogojnega pomena (poleg izvzemalnega). Členek *bi* sicer ne vpliva bistveno na interpretacijo podredij z *razen*.
- (v) Odvisniki z *razen* kažejo različno mero skladijske vpetosti: lahko so del podredja, lahko pa so tudi ločeni od nadrednega stavka kot delno ali v celoti razdruženi odvisniki. Največkrat se razdružena podredja pojavijo ob vezniku *razen če*.

Literatura

- Dancygier, Barbara, 1985: If, Unless, and their Polish Equivalents. *Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 20. 65–72.
- Declerck, Renaat, in Susan Reed, 2000: The Semantic and Pragmatics of Unless. *English Language and Linguistics* 4/2. 205–241. <https://doi.org/10.1017/S136067430000023X>
- von Stechow, Kai, 1992: Exeptive Conditionals: The Meaning of Unless. *NELS* 22/1. 135–148.
- von Stechow, Kai, 1993: Exeptive Constructions. *Natural Language Semantics* 1. 123–148.
- von Stechow, Kai, 1994: Restrictions on Quantifier Domains. Doktorska disertacija. University of Massachusetts Amherst.

- Gabrovšek, Dejan, in Andreja Žele, 2019: Tipologija stavčnočlenskih odvisnikov v slovenščini. *Slavistična revija* 67/3. 487–507.
- Gabrovšek, Dejan, in Domen Krvina, 2020: Veznika dokler, dokler ne: raba, pomen in vpliv na vid dejanj, ki jih povezuje. *Slavistična revija* 68/3. 335–352.
- Gajewski, Jon, 2008: NPI any and Connected Exceptive Phrases. *Natural Language Semantics* 16. 69–110. <https://doi.org/10.1007/s11050-007-9025-8>
- Gajewski, Jon, 2013: An Analogy between a Connected Exceptive Phrase and Polarity Items. Csipak, E., R. Eckardt, M. Liu in M. Sailer (ur.): *Beyond 'Any' and 'Ever'*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. 83–212. <https://doi.org/10.1515/9783110305234.183>
- García Álvarez, Iván, 2009: *Generality and Exception: a Study in the Semantics of Exceptives*. Doktorska disertacija. Stanford University.
- Geis, Michael L., in Arnold M. Zwicky, 1971: On Invited Inferences. *Linguistic Inquiry* 2. 61–66.
- Hoeksema, Jack, 1987: The Logic of Exception. *Proceedings of ESCOL* 4. 100–113.
- Hoeksema, Jack, 1990: Exploring Exception Phrases. Stokhof, M., in L. Torenvliet (ur.): *Proceedings of the Seventh Amsterdam Colloquium*. Amsterdam: ITLI. 165–190.
- Horn, Laurence R., 1989: *Natural History of Negation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ilc, Gašper, in Irena Zovko Dinković, 2019: Subordinate Unless-Clauses: Croatian and Slovenian in Comparison to English. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje* 45/2. 473–504. <https://doi.org/10.31724/rihjj.45.2.12>
- Keenan, Edward L., in Jonathan Stavi, 1986: A Semantic Characterization of Natural Language Determiners. *Linguistics and Philosophy* 9/3. 253–326.
- Margulis, Daniel, 2018: Expletive Negation and the Decomposition of Only. Truswell, R., C. Cummins, C. Heycock, B. Rabern, H. Rohde (ur.): *Proceedings of Sinn und Bedeutung* 21. 845–862.
- Moltmann, Friederike, 1995: Exception Sentences and Polyadic Quantification. *Linguistics and Philosophy* 18. 223–280.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Vostrikova, Ekaterina, 2019: Phrasal and Clausal Exceptive-Additive Constructions Crosslinguistically. Doktorska disertacija. University of Massachusetts Amherst.
- Zovko Dinković, Irena, in Gašper Ilc, 2017: Pleonastic Negation from a Cross-linguistic Perspective. *Jezikoslovje* 18/1. 159–180.
- Žele, Andreja. 2016. *Odvisniki v slovenščini: vsebinski odvisniki in nepravi prislovnodo-ločilni odvisniki*. *Slavistična revija* 64/2. 81–94.

Viri

- Fran.si: <<https://www.fran.si>> (dostop 11. 1. 2021).
- Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0: <<https://viri.cjvt.si/gigafida/>>. (dostop 4. 1. 2021).